

A KÖZÉPSŐ FELVIDÉK SZEREPE TUDOMÁNYOSSÁGUNK TÖRTÉNETÉBEN.

(TUDOMÁNYOS ÉLET A MULTBAN ÉS A JELENBEN.)

Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde a magyar orvosok és természetvizsgálók 1901. évi XXXI-ik bártfai vándorgyűlésén.

Midőn ezen, a természetnek nem annyira kincseivel, mint inkább bájaival gazdagon megáldott s a természettudós érdeklődését sokszorosan magára vonó vidéken, mint e megye szülőttje megtisztelő választásuk következtében az elnöki székbeől üdvözlöm önöket, mindenekelőtt egy kötelességet akarok teljesíteni s egyuttal ebből a kötelességből — szives engedelmségekkel — magamra nézve egy jogot formálni.

Kötelességem köszönetet mondani e helyrőll is azért, hogy választásuk az orvosok és természetvizsgálók XXXI-ik vándorgyűlésének elnöki tisztét csekély személyemre ruházta. Tudom, hogy vándorgyűlésünknek nemcsak alapszabályai megengedik, de liberális traditiói szinte előírják, hogy az elnöki tiszt betöltésénél az orvosok és természettudósok körén a helyi körülményekre való tekintettel túll is terjeszkedjék, s ezenfölül ma már a vándorgyűlés tevékenységének köre az orvos- és természettudományokon kívül a rokonszakokra is kiterjed s egy társadalmi és gazdasági csoportot is ölel fel; azonban e gyakorlat mellett is, tekintettel a kiváló férfiak ama fényes sorára, kik a vándorgyűlésnek immár 61 éves pályafutása alatt előttem e tisztet betöltötték, hálára kötelező ki-tüntetésnek kell tekintenem magamra nézve e megbizátást.

Nem kevésbé érzem magamat indítva arra, hogy mint e megye szülőttje, — habár minden hivatalos minőség és megbizás nélkül, — köszönetet mondjak a vándorgyűlésnek azért, hogy ez évi összejövételét ezen a helyen, megyénknek egyik fényes múltú, ősi városában s annak régi és nagy hirnévnek örvendő fürdőhe-

lyén kívánta megtartani. Az előtt, a ki a vándorgyűlés évkönyveit lapozza, e kívánság és e határozat sem meglepőnek, sem váratlan-
nak nem tűnhetik föl. Hiszen már ötvenöt évvel ezelőtt, 1846-ban
mikor a magyar orvosok és természetvizsgálók hetedik gyüleke-
zete ugyancsak e környéken ülésezett: «a bájvidékű Abaujban, a
regényes Sárosban, a kellemtájú, díszes Kassán és a szép virányú
Eperjesen» — mint a hogy akkoriban Kubinyi Ágoston búcsú-
beszédében mondta, — s a nagy nevű Bene Ferencz vezetése alatt
ide Bártfára is kirándulván, itt közgyűlést is tartott, s e fürdőhely
szépségéről már akkor nagy elismeréssel nyilatkozott, erről a köz-
gyűlésről Halász Géza, a hetedik nagygyűlés munkálatainak szer-
kesztője következőkép emlékezett meg: «Bártfától azon közmeg-
győződéssel vettünk búcsút, mikép ezen szabad kir. város mind
természet- s történettani nevezetességei, mind polgárainak a tudomá-
ny s vendégek iránt mutatott szeretete miatt teljes mértékben
megérdemli, hogy egykoron gyűlés helyül tűzessék ki. Quod faxit
Deus!» *

Ime a jóslat és a kívánság teljesült s midőn én e kettős,
személyem és szűkebb hazám szempontjából nyilvánított köszönet
szavával nyitom meg a vándorgyűlést, ebből a hálából — mint
jelezttem — egy jogot is óhajtanék meríteni: azt a jogot, hogy
megnyitó beszédemben első sorban hazánk e vidékével s annak
főleg a hazai tudományos élet terén vitt szerepével foglalkozzam,
indokolva ezzel is azt az érdeklődést, mely hazánk tudományos
férfiainak oly jeles gyülekezetét vezérelte immár ismételt ízben
erre a vidékre.

A természet- és néprajzi viszonyok hasonlatossága s a törté-
nelmi hagyományok és visszaemlékezések közössége szempontjá-
ból hazánk területét az administratív beosztástól eltérő módokon
is tagolhatjuk és foglalhatjuk össze. Így azt találom, hogy az éj-
szaki felvidéknek az a középső része, a mely a galicziai határtól
karéj alakjában terjed le a Tisza mente felé s Szepes, Árva, Liptó,
Gömör, Abauj és Sáros területét egészen, Zólyomét és Zemplénét
legnagyobb részében foglalja magába, a környező vidékektől sok-
ban eltérő, a maga határozottan kidomborodó sajátágaival jól
megkülönböztethető darabja hazánk földének úgy, mint népének.

Földrajzi jellegét ez a középső felvidék a magas Tátrától, a

* A VII-ik nagygyűlés munkálatai, 58., 132., 278. lapok.

szepes-gömöri érczhegységtől és az eperjes-tokaji hegláncztól kölcsönzi, valamint attól is, hogy egész hazánkban ez az egyetlen terület, a mely a Keleti- és a Feketetenger közötti európai vízválasztó vonalába beleesik, a mely körülmények összevéve megmagyarázhatóvá teszik flórájának s részben faunájának is nagy változatoságát. Néprajzi jellege a nyelvek és nemzetiségek oly erős vegyülésében nyilvánul, a minőt ezen a vidéken kívül csak a bánáság némely részeiben találhatunk: a szepesi németiség, az abauj-gömör-zempléni magyarság, a valamennyi megyére kiterjedő, de nyelvajátságai tekintetében megoszló tótság és az éjszakkéleti részeket ellepő ruthenség e területet úgy nyelvi és népfaji, mint vallásfelekezeti tekintetben is sokkal tarkábban színezik, mint akár a nyugati, akár a keleti szomszédságot. S végül e terület kulturájának egész fejlődésén mély nyomokat hagytak hátra bizonyos jellegzetes történeti események és korszakok, így különösen a nagyszámú városokba való letelepülése az ipart és kereskedelmet üző idegen elemeknek, a Lengyelországgal való sokszoros vonatkozások, az itt már Bocskay idejében is különös hevességgel dúlt vallási harczok, valamint az a tény, hogy ez a vidék volt két nagy nemzeti fölkelés vezérének tulajdonképeni szűkebb hazája: a Thököly Imréné és a II. Rákóczy Ferenczé.

A középső felvidéknek már ezekben a fő jellemvonásokban is kifejezett érdekességét fokozzák a természeti rendkívüliségek, melyek benne bőven találhatók. Itt vannak Magyarország legmagasabb hegycsúcsai, csak itt található hazánkban tulajdonképeni alpesi Flóra, itt tündökölnék a rejtélyesen szép havasi tengerszemek; ezt a területet áztatja az a két folyó, a Poprád és a Dunajecz, a mely Magyarország egész folyamrendszerétől különváló irányt követ; csak itt, és egész világrészünkben sehol másutt nem terem a nemes opál, még pedig ugyanabban az eperjes-tokaji heglánczban, a melynek legalsóbb léjtőin a világ egyik leghiresebb borát termesztik. Sehol másutt hazánkban annyi és oly nagy csepkő- és jégbarlang nincs, mint e tájon: elég Aggtelek, Dobsina, Szepes-Béla nevét említeni; az ó-ruzsini mészkőbarlang pedig történetelőtti korok emlékeül szolgáló leletei által vált nevezetessé. Vándorgyűlésünk szákférfiait különösen érdekelhetik a gyógyerős ásványforrások, melyek ily nagy mennyiségben az országnak talán egy részében sincsenek összehalmozva s melyeknek némelyiké legregibb és leghiresebb fürdőtelepeinktől veszi nevét, míg a ránki

időszaki szökőforrás mint természeti jelenség mondható Közép-Európában egészen rendkívülinek. Végül a természet és a letűnt századok nyomai ritka tájképi szépséget is kölcsönöztek a középső felvidéknek; a Tátra égbemeredő csúcsai, a Kárpátok határhegylánczának bennünket itt is környező sóhajtó, zugó fenyveserdeje, a hegyi rétek mindig üde, smaragdzöld színe, a festői sziklák közt elterülő tavak és zuhogó patakok, a Dunajecz és a Hernád folyásának, a sztraczenai, hermaneczi és szádéli völgynek híres szépségei, a legbájosabb hegyvidékekre a romantika varázsát ömlesztő megszámlálhatatlan várromok s mindezekon túl Abauj és Zemplén mosolygó, termékeny rónaságai: mind itt vannak egyesítve, mintha egymás közt vetélykedve akarnák a festő ecsetjét s a költő tollát is versenyre indítani.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése méltó figyelemben részesítette a középső felvidéket eddig is; ez ötödik összejövedele, melyet e vidéken tart; megelőzték ezt az 1842-iki besztérczebányai, az 1846-iki kassa-eperjesi, az 1867-iki rimaszombati s az 1888-iki tátrafüredi vándorgyűlések, melyek alkalmával tudósaink e területnek majdnem minden, a tudomány szempontjából csak némileg nevezetes helyét meglátogatták s természet-tudományi megismeréséhez és leírásához számos nagybecsű adalékkal járultak.

Ha vándorgyűlésünket hazai tudományos életünk mérföld-elzőinek tekintjük — s joggal tekinthetjük is azoknak, — egy ily mérföldjelzőnél megállva talán illő vissza is tekintenünk a pályának már régebben befutott részére; illő a felett is elmélkednünk, hogy az a vidék, a melyet fölkerestünk, a mely munkálkodásunkhoz hajlékot, segédkezet, vizsgálódásainkhoz anyagot nyújt, milyen szolgálatokat tett régebben nem csupán a mi szaktudományainknak, de általán a magyar tudományosságnak? s mennyivel járult ahhoz, hogy tudományos életünknek sikerült elérnie azt a magaslattot, melyről ma az elmúlt idők kezdeményeire és küzdelmeire visszapillantunk?

E kérdés vizsgálatának eredménye, — melyet bátor lesznek lehető rövidséggel önök elé tárni, — azt hiszem a localpatriotismus minden látszatának elhárításával fogja igazolni azt az előbbi állítást, mely szerint vidékünk, tudományos életének multja szempontjából is méltó a magyar tudósok figyelmére és rokonszenvére.

Nemzeti történelmünk első korszakaiban a tudománynak egyedüli művelője, az ismereteknek egyedüli terjesztője az egyház volt. Mert a kultúra is szívesen keres járt utakat és mert az első művelő befolyás a hittérítés első munkájával együtt hozzánk dél-nyugat és nyugat felől, Olasz- és Németországból hatolt be, ezért látjuk a művelődésnek első intézményeit is hazánkban a régi Pannónia területén vagyis a Dunántúl s feljebb is a nyugati széleken keletkezni. Egyes apátságok és káptalanok már a XII. században jönnek létre az ország többi részeiben is, mint például a felvidéken Jászó, de igazi jelentőségét a felvidék ép úgy, mint Erdély is, hazánk kulturájának fejlődésében akkor nyerte, a mikor a középkor végén a mindinkább hanyatló kolostori iskolák hatáskörét elfoglalni igyekeztek a külföldi telepesektől alapított s mindinkább felviruló városokban létrejövő s világi tanerőktől vezetett iskolák; így a felvidéken mint korban legelsőkk Kassa, Lőcse és Eperjes iskolái.

A felvidék kulturhivatását mindazonáltal már a XII. század elején mintegy példázni látszik az a történelmi tény, hogy Kálmán király a zemplénmegyei Tarczalon tartott országgyűlésen törölte el a boszorkánypereket s gyujtotta meg ekkép a felvilágosodás fáklyáját a vakhit, babona és szellemi korlátoltság sötétjében.

A felvidéki iskolák föllendülése s ezzel összefüggőleg szerepök a hazai tudományosság szolgálatában itt ép úgy, mint Erdélyben a reformációval függ össze. A legelső elterjedését Németországban nyert hitújítási mozgalom természetsszerűen legelőször a német polgárságtól lakott magyarországi városközségekben talált követőkre, tehát az erdélyi szászok és a felvidék városaiban. Ezek népe különben is sűrű érintkezésben lévén németországi fajrokonáival, az új vallásos tanok átvétele is gyorsan ment s mint Németországban, Schweizban, Hollandban, úgy nálunk is a hitújítás a maga terjeszkedésének legbiztosabb eszközét az iskolában, később az iskola mellett az irodalomban látta. A humanismus összeegyeztetését a reformációval s ennek alapján, az újkor iskola-rendszerének felépítését úgyis a német hitújítók segítői és követői: Agricola, Melanchton, Sturm és Trotzendorf végezték; a reformatio tanaival tehát annak magyarországi hívei ennek a tökéletesebb iskolarendszernek előnyeit is mintegy ráadásul kapták. Az új hit-terjesztésében és védelmében való buzgalom az éjszaki felvidéken ép úgy, mint Erdélyben az új hitnek hódoló városközségeket, fő-

nemeseket és nemeseket mentől több s mentől jobb iskola létesítésére indította. Így jött létre az a más vidékekhez viszonyítva szinte aránytalanul sok iskola,* melynek számát idővel még szaporította az a körülmény, hogy a fenyegetett katolikus egyház részéről megindított úgynevezett ellenreformáció, átvéve ellenfelének fegyvereit, a nevezetesebb és látogatottabb protestáns iskolák ellensúlyozására sietett ugyanazon a helyen a maga iskoláját is felállítani s idővel sok esetben mindkét iskola állva maradt és a harcok lezajlása után békés versenyre kelt egymással. Azok, a kik ma iskoláink — különösen középiskoláink — territoriális elhelyezése fölött pálczáat törnek s a felvidéket, valamint általában az országszéleket és a nemzetiségi vidékeket iskolák tekintetében túlságos kedvezésben részesülőeknek tüntetik föl, feledik, hogy ezek a felvidéki iskolák majdnem minden esetben nem fejedelmi- vagy kormánykegy, nem a ma minden lépten-nyomon segítségül hívott állam alkotásai, hanem a polgárok áldozatkészségéből jöttek létre. Elbámunk az áldozatok, a bőkezűség fölött, a melylyel némely felvidéki város polgársága, sőt a megyei nemesség is a XVI. és XVII. század folyamában iskoláit létrehozta, fentartotta s gyakran a vallási harcok viharától elsőpört alkotását új áldozattal másodszor, harmadszor is virágzásnak indította. Főnemesek és nemesek falusi curiájukban úgynevezett nemesi iskolákat állítottak, melyekbe a szomszédságból összesereglettek a tudományszomjas ifjak s főkép a városoknál rendszerre vált, hogy jelesebb fiaik kiképzésének befejezése érdekében őket községi költségen küldték külföldi egyetemekre.

A külföldi iskolázás, mely a kereszténység befogadása óta szokásos volt hazánkban, s a mely a középkor századaiban legnagyobb előszeretettel az olasz egyetemeket kereste föl, a reformáció hatása alatt fokozódó mértékben a németországi és hollandi, később az angol egyetemek felé is kezdett irányulni. Ezek mellett Krakkó egyeteme is sok magyart fogadott magába épen a felvidékiek közül, kik különben is — a már említett áldozatkész pártfogóságok segítségével — nagy contingensét szolgáltatának mindig a külföldön iskolázó magyarságnak. Míg a XV. század végén és a XVI. század elején a felvidéki városi iskolák majdnem kizárólag

* Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században, 6. l.

külföldről kapták a jelesebb tanerőket, később ezek helyét nagy sikerrel oly bennszülöttek váltják fel, a kik magasabb kiképzetettséket a külföldön nyertek;¹ így értékesítették a felvidéki iskolatartók magukra nézve kétszeresen a külföldi szellemi központokkal való összeköttetéseiket.

A felvidéki iskoláknak jelességükön alapuló hírnevükön kívül még némely más körülmény is kölcsönzött később vonzerőt; az egyik a convictusok létesülése volt, melyek — főleg katolikus részről felállítva — előbb arra szolgáltak, hogy a vallási harcok és fölkelések által megingatott személybiztosság idejében ne csak ellátást, de a szükséghez képest biztos menhelyet is nyújtsanak, s később épen az e küzdelmek miatt hanyatlásnak indult gazdasági viszonyokkal küzdő nemesi osztály fiainak — alapítványaik segítségével — olcsó neveltetését tették lehetővé.² Egy másik körülmény, mely ez iskolák vonzóerejét növelte, az a meghonosodott szokás volt, hogy a magyar vidékek fiait, mint mondani szokták, «német szóra» az akkor még jobbára németajkú felvidéki városok iskoláiba szokták volt küldeni, gyakran «cserébe» is, kivált ha egymáshoz közelebb eső helyek forogtak szóban.³

«Servire Deo regnare est», e mondást iratták a párisi hotel de Cluny egyházi alapítói az épület homlokzatára. E mondás teljesen kifejezi a nagy vallási mozgalmak ama nem mindig bevallott irányzatát, a mely a vallás terjesztésében, védelmében és megerősítésében mindig egyúttal a politikai befolyás és uralom biztosítására is törekedett. Ez a törekvés véres harcokhoz s a tulajdonjogi fogalmak veszedelmes megzavarásához juttatta el nálunk is azt a mozgalmat, a melynek tulajdonképen a lelkiismereti szabadság közös talaján tisztán a szellem fegyvereivel kellett volna megvívattania. De bármennyire fájjaljuk is ezeket a harcokat s azok áldozatait, mégis bámulattal vegyes megnyugvással kell constatólnunk, hogy azok végkifejlődésökben hazánk szellemi életének főképp az iskola és az irodalom útján oly föllendülését eredményezték, a minő a vallási versengések nélkül aligha lett volna elérhető és ebben — mint még közelebről is meg fogom világitani — nagy,

¹ Molnár A.: id. m. 325. l.

² Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. 171. l.

³ Molnár A.: id. m. 318. l.

igen nagy részök volt a felvidéki iskolák fentartóinak és vezetőinek. «*Inter arma non tacuerunt Musæ!*» Az egymást üldöző, vándorlásra, elrejtőzésre kényszerítő iskolákban kirithatatlanul élt a szellemi művelésnek és művelődésnek, a hit- és ismeretterjesztésnek az elnyomatástól és küzdelemtől csak megacézélezott ösztöne, mely a pusztulás és fegyverzaj, gyakran éhínség közepette, minden nélkülözés és sanyarúság mellett is mindig fentartotta, ápolta és tovább adta a tudomány Vesta-lángját.

Mert a vallási mozgalmakkal és az iskolai tanítással karöltve járt az irodalom művelése és terjedése is. A XVI., XVII. században alig van írónk, ki lelkész vagy tanár ne lett volna. A bibliafordítások, egyházi beszédek, hittani vitairatok és iskolai czélokra szolgáló útmutató vagy tankönyvek, iskolai ünnepélyekre készült vitatkozások és beszédek s végül iskolai színjátékok összevéve majdnem kimerítik e korszakunk irodalmát. És ezen a téren is a mi középső felvidékünk a vezető szerepek egyikét viszi. A Mátyás korabeli Hess András-féle nyomdának rövid élete után az országban sokáig nem volt nyomda, s hogy ebben az időben a magyar írók munkái legnagyobbbrészt Krakkóban kerültek sajtó alá, az főkép abban leli magyarázatát, hogy ezeknek az íróknak tekintélyes része a Lengyelországgal határos éjszaki felvidéken működött. Magukat a felvidéken keletkezett nyomdákat hazánkban csak néhány erdélyi, úgyszintén a debreczeni, nagy-szombati, nagy-váradi s egy pár vándor nyomda előzi meg. A XVI. század vége felé már működik a könyvsajtó Bártfán, a XVII. században Besztercebányán, Lőcsén, Kassán, Eperjesen is.* A nagy bibliafordító Károli Gáspár Gönczön lelkészkedett, bibliája az abaújmegyei kis Vizsoly helységben volt főúri áldozatkészségből először a közhasználatnak átadva; Kassa és Sárospatak egy időben a protestáns hitvédők irodalmi főhadiszállásai voltak; a kassai Alvinczyvel való polemája szolgált bevezetésül Pázmány Péter hatalmas hitirodalmi munkásságának.

Ez vázlatos képe annak a szellemi életnek, mely a középső felvidéket a XVI—XVIII. századok alatt betöltötte. Megkísértem ezt a képet néhány localis színnel élénkíteni.

Itt van előttünk *Bártfa*. Kitűnő történetírónk Fraknoi, a

* Hellebrant Árpád cikke a Beöthy-féle magyar irod. tört. I. köt. 153—157. l.

XVI. századbeli hazai és külföldi iskolázást tárgyazó munkájában így ír e város kulturai állapotáról a XVI. században: «Lakósainak száma jóval meghaladta a mostanit. A nagy piacot környező emeletes házakban lakó polgároknak a Lengyelországból átvezető kereskedelmi út sokféle alkalmat adott vagyona szert tenni és a művelt külfölddel érintkezni. A piac közepén emelkedő város-házából, mely a XVI. század első éveiben építve, a goth és renaissance styl átmeneti formáit tünteti föl, tekintélyes bírák és tanácsnokok igazgatták a várost. Iskolája is híres volt. Már a XVI. század első éveiben szerepelnek számadásaiban a közpénztárból iskolai szükségletekre tett kiadások.*

Hogy Bártfán a könyveket már régen megbecsülték, tanúsítják a dómnak a XIV—XVI. századból való könyvrégiségei, míg a szekrény, melyben őriztetnek, maga is nevezetes emléke a magyarországi gothika iparművészetének s talán szintén egyik hirdetője annak a köztudomású ténynek, hogy itt legkorábban keletkeztek hazánkban műfaragással, valamint egyházi festéssel foglalkozó műhelyek.

Mint Fraknoi is kiemeli, Bártfa hazánk ama helyeinek egyike, melyeken az iskolákra vonatkozó legkorábbi hiteles följegyzéseket őrizték meg. Ezek szerint 1506-ban György baccalaureus volt itt tanító; 1517-ben már Eck Bálint működik mint ilyen, a ki a bajorországi Lindauból származott s egy ideig a krakkói egyetemen a költészettan tanszékét foglalta el; tanítóból jegyzővé, jegyzőből polgármesterré lett Bártfán.** Ez körülbelül az első konkrét esete annak a XVI. és XVII. században nálunk meghonosodott gyakorlatnak, hogy kiválóbb iskolamestereiket a városok legmagasabb közigazgatási és bírói hivatalaikra emelték, a mi mindenestre szintén szép példája a tudományos műveltség és a tanítói érdemek megbecsülésének. 1512-től 1545-ig Eck Bálint egész sorát a költői, költészettani, történeti s egyéb munkáknak adta ki, melyek mind Krakkóban nyomattak s mind latin nyelvűek, mint a hogy akkor a tanítás nyelve is kizárólag a latin volt.

1534-ben Bártfa iskolái úgy látszik még alatta állottak az

* «Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században» című művében 49. l.

** U. o. 185. l.

eperjesieknek, melyekre mint mintákra hivatkoznak.¹ A viszony azonban csakhamar megváltozik Stöckel Lénárd föllépésével s a reformáció elterjedésével, mely egyik legelső magyarországi zsinatát Bártfán tartotta.

Stöckel Lénárd Bártfán 1510 körül született, mint tekintélyes polgár fia; atyját korán elvesztvén nélkülözésekkel küzdve folytatta tanulmányait előbb Kassán, majd Wittenbergben, hová a lelkére mély benyomást tett protestáns tanok vonzották. Magok Luther, Melanchthon, Agricola lettek tanárai s nemcsak tanárai, de — fölismervén tehetségét — pártfogói s jóakaró barátai is. Eislebenben, Luther szülőhelyén tanítóskodott, majd meg Melanchthon valamely fejedelmi család fiai mellett szerzett neki nevelői állást. Ily helyzetben találta szülővárosának meghívása a városi iskolaigazgatói állásra; Stöckel mint látszik soká küzdött magával, ottani feladataival sem szakítván szívesen, haza vágyódásának is nehezen állván ellen. Melanchthon maga írt a bártfaiaknak, kérve, hogy védenézet hagyják Németországban. Becsületére vált a bártfaiaknak ép úgy, mint Stöckelnek, hogy 1539 nyarán a jeles fiatal pädagogus tényleg visszatért szülővárosába s itt átvette az iskola vezetését.²

Tanítói jelessége és hírneve csakhamar nagy tekintélyhez és népszerűséghez juttatták a bártfai iskolát. Iskolai törvényeket dolgozott ki, melyeket siettek más iskolák is — első sorban az eperjesi — magukévá tenni.³ E törvényeket mély vallásosság, szigorú erkölcs és rend követelése jellemzik; a tanítás úgy látszik főkép a lelkeszi hivatást tartotta szem előtt; az iskola eleinte csak két osztályúnak volt tervezve, később azonban philosophiai czímén harmadik osztály is járult hozzá s kétségtelen, hogy a Stöckel intézete már ez időben gymnasiumnak volt tekinthető.

Bártfát a «magyar Wittenberga» elnevezésre bizonyára nem csak iskolájának kiválósága, de az a szerep is érdemesítette, a melyet Stöckel Lénárd a magyarországi protestantismus fejlődésében vitt, mint az úgynevezett «confessio pentapolitana» az öt felvidéki város (Bártfa, Eperjes, Kassa, Lőcse, Kis-Szeben) közös hitvallá-

¹ Vandrák András: Az eperjesi ev. collegium multjának és jelen állapotának vázlatos rajza, 4. l.

² Fraknói: i. m. 70. s köv. l.

³ Hörk József Az eperjesi ev. ker. collegium története III. kötet, 385. lap.

sának szerkesztője. Hogy azonban az ő és iskolájának pædagogiai tekintélye és hírneve mily nagy volt, azt legjobban bizonyítja az, hogy kiváló katolikus férfiak is ide küldték fiaikat vagy rokonait iskolába, — mint Verancsics Antal egri püspök unokaöcsését Domitius Jeromost,¹ — s hogy Stöckel fiai vagy névrokonai és tanítványai hosszú időn át a legkeresettebb tanítók voltak a felvidéki városok iskoláiban.

Kétségtől eltekintve a Stöckel működése adta meg Bártfának a XVI. században iskolai tekintetben azt a jelentőséget, a mely megmagyarázhatóvá teszi, hogy midőn Miksa király 1571-ben egy katolikus főiskolának az éjszaki felvidéken való fölállítását tervezte, a pozsonyi kamara javaslatával szemben, mely Löcsét ajánlotta, a kassai kamara Bártfát jelölte ki helyéül a felállítandó tudományos intézetnek, mely azonban akkor létre nem jött.²

Bártfa iskolaügyi jelentősége s tanítóinak irodalmi működése és összeköttetései szolgálnak magyarázatául annak is, hogy itt keletkezett a középső felvidék első állandó nyomdája 1580 táján, mert az első bártfai nyomtatványok, melyekről tudomásunk van, ebből az évből valók. Itt láttak napvilágot Wagner Márton Apologiája, Sculteti Severin és Stöckel Lénárt munkái, Soóvári Soós Kristóf Postillája még a XVI. században, a következő században pedig több hírneves eperjesi rector, ú. m. Pomarius, Ladivér Illés, Rezik János alkalmi értekezései és egyéb művei; itt nyomtatták 1641-ben Laska János ref. lelkésznek Justus Lipsius után írt hat könyvét a polgári társaság tudományáról, s e helyen említhetem föl, hogy a XVIII. század elején egy bártfai ügyvéd, Czvittinger Dávid készítette az első betürendes összeállítását a magyar írók és tudománykedvelők életrajzainak «Specimen Hungarice literatæ» czim alatt, mely azonban már Frankfurtban jelent meg.³

Bártfa példája után indulva nehezebb küzdelmek daczára tartósabb virágzásra tudta juttatni iskoláját *Eperjes*. Itt városi iskolának nyomai — mint Hörk József kimutatta⁴ — már 1440-ben vannak, de csak egy évszázaddal később, mikor már a Luther hi-

¹ Hörk: id. m. I. köt. 34. l.

² Fraknoi: id. m. 33. l.

³ Bihari Péter: Általános és hazai művelődéstörténet II. 560. l.

⁴ Id. m. I. köt. 19. l.

tét valló virágzó egyházközség létezett a városban, indul meg Eperjes változatos iskolatörténete, melynek főbb mozzanatai a felvidék szellemi életének a XVI—XVIII. században legtipikusabb jelenségeiül tekinthetők.

1534-ben az evangélikusoknak már gymnasiumuk volt, melyben az elemi tanítókon kívül két, sőt három tanár működött, kiket a város fizetett.¹ Valószínűleg a bártfaiak példáján felbuzdúlva 1550 táján az eperjesiek a tordai származású, Wittenbergben képzett s Melanchtontól ajánlott Tordai Gelei (vagy Gyalu) Zsigmondot hívták meg iskolaigazgatóul, ki sajátképen az orvostudományok doktora volt, már Páduában feltűnt egy beszédjével, az eperjesi iskolát szép hirnévre emelte, később azonban Miksa király szolgálatába lépett s neki ajánlotta Galeotti Martiusnak általa kiadott s Mátyás király böles mondásaira vonatkozó commentárját.² Utóbb a Stöckel tanítványa Fabinyi Lukács s azután a jeles theologiai író Scultéti Severin szerepelnek mint eperjesi rectorok, mely állását az utóbbi Bártfa lelkészi hivatalával cserélte föl. Utódja a németországi Bocacius (Bock) János lett, ki mint humanista költő saját változatos sorsát ebben az epigrammában énekelte meg:

«Praga mihi laurum, titulos Vitteberga Magistri,
Hungaria officium, conjugemque dedit.»³

Költeményeiért ugyanis Rudolf császár poéta laureatussá nevezte ki; az eperjesi rector nehéz kenyerét egyébiránt nem soká ette, mert Kassán, hová szintén mint iskolaigazgató ment, városbíróvá választották meg s később Bocskay mellett diplomata és Bethlen Gábor mellett udvari történetíró lett.⁴

A XVII. századba az eperjesi iskola már mint «celeberrimum gymnasium» lépett át, de ez a század mégis végzetessé vált rá nézve, épen rohamos felvirágozása következtében.

Miután Comenius tervezett meghívása hitfelekezeti aggályok miatt elmaradt, az eperjesiek a morva Mathæidesz Jánost, majd a theologiai vitázó iratairól nevezetes Horváth Andrást s ez után a merész és becsvágyó Bayer Jánost tették meg iskolaigazgatójukká.

¹ Molnár A.: id. m. 329. l.

² Fraknói: id. m. 90. l.

³ Hörk: id. m. I. kötet, 49. l.

⁴ Hegedüs István cikke a Beöthy-féle irod. történetb. I. köt. 177. l.

Ez időben az iskola látogatottsága már annyira emelkedett, hogy alig tudták a tanulókat elhelyezni; tekintélye országszerte nagy volt, pártfogói voltak úgy a vármegyei nemesség, mint különösen a város, melynek hatóságában a protestánsok oly erőseknek érezték magukat, hogy a katolikus iskola czéljaira átengedendő épület ügyében legfelsőbb helyről hozzájuk intézett felszólításra nem is feleltek,¹ s a melynek feje, főbírája éppen akkoriban egy nagy képzettségű ember volt, ugyanaz a Weber János, a ki nemcsak mint több latin munka írója, de mint a felsőmagyarországi gyógyszerészeti jog gyakorlója s a murányi Venus, Széchy Mária házi orvosa is ismeretes volt, s különösen az orvosok körében országszerte nagy tekintélynek örvendett.² Bayer igazgatótól indult ki az a törekvés, hogy az eperjesi iskola, mely úgyis felölelte már az összes humaniorákat, külsőleg és névleg is lyceum jellegével ruháztassék fel s megfelelő épületet kapjon. Valószínűleg ő maga dolgozta ki azt az emlékiratot, mely az eperjesi iskolának mint «Lyceum Fragarium»-nak kifejlesztéséről szól, illetőleg abban az irányban érvel, hogy a felvidék számára létesítendő főiskolának nem lehet alkalmasabb helyet találni Eperjesnél, a mely város — mint mondja — az ország műveltebb részének éppen közepén fekszik, (in medietate cultioris Hungariæ) a melynek lakosai négy nyelvet beszélnek, t. i. németül, magyarul, tótul s a legtöbben latinul is, a tudományoknak s tanulóknak barátai, s a hol «az élénk kereskedelmi forgalom legkönnyebben nyújt a tanulóknak arra is alkalmat, hogy szüleiknek, barátaiknak leveleket küldjenek s maguknak a szükségeseket beszerezzék.»³

Ezt az emlékiratot a felvidéki protestáns rendek 1665-ben megtartott gyűlése elé terjesztették, a mely lelkesedéssel határozta el az eperjesi evangélikus főiskola felépítését s e czélra a gyűjtést mindjárt nagy eredménnyel meg is indította, úgy hogy a következő évben már az új collegium alapja le volt téve. Ekkor azonban I. Lipót király tiltakozó rendeletet küldött le a városhoz, felvilágosítást kívánván szándékai felől s kijelentvén, hogy felsőbb fokú iskola, azaz akadémia állítása, az ő uralkodói jogkörébe tartozik.

¹ Hörk: id. m. I. k. 64. l.

² Latkóczy Mihály: A humanismus egy elfeledett nő alakja (Elisabetha Joanna Westonia.) 4—5. l.

³ Hörk: id. m. III. köt. IV. s köv. l.

illetőleg az ő engedélyétől függ. Az eperjesiek siettek megnyugtató felvilágosítást adni, bizonygatták, hogy nem szándékuk akadémiai jellegű intézetet létesíteni, egyúttal azonban hangsúlyozták, hogy gymnasiumukat «egész a vérig» védelmezni fogják.* A vihar ezúttal elmaradt s az új épület felavatása nagy, egészen egyetemszerű ünnepélyességgel ment végbe 1667 októberében, mely alkalommal az intézet új főigazgatója, a Magdeburgból behívott Pomarius Sámuel fényes latin beszédet mondott, apostrophálván a megjelent előkelő egyéneket s az intézetbe belépendő új növendéket is: gróf Tököli Imrét. A collegiumnak ekkoriban már sok erdélyi és külföldi tanulója is volt, alumneuma is fennállott, s hogy a szokásos «*jus naturæ et gentium*»-on kívül valamelyes mértékben a magyar közjogot is tanították, arra Panerazius Mihály akkori tanár Kassán megjelent művéből: «*Tractatus . . . juris publici regni Hungariæ.*» következtethetünk, mely az addig megjelentek között a legjobb magyar közjogi munka.**

Az öröm azonban nem sokáig tartott, mert az ellenhatás már fel volt ébresztve s a legfelsőbb körök annak megnyerve. 1671-ben Spankau tábornok egy küldöttség kíséretében a collegium új épületét állítólag királyi magtárul foglalta le, az azonban csakhamar a jezsuitáknak adatott át-residentiául, s miután a protestánsok a régi épületben folytatták a tanítást, két évvel később Volkra tábornok egy éjjeli támadással foglalta el a protestáns templomot és iskolát, a papokat és tanárokat száműzte, az evangélikusok vallásgyakorlatát és tanítását erőszakosan megszüntette s a protestánsokból álló városi tanácsot is feloszlatta.

Zivataros idők következtek be most Eperjes iskolaügyében, melyek egész a XVIII. század közepén túl eltartottak; a Tököli-féle fölkelés rövid időre visszaállította a protestáns egyházat és iskolát s viszont elűzte a jezsuitákat, de a város kegyetlenül lakolt ezért a Caraffa-féle rémuralom alatt, melynek a collegium legnagyobb pártfogói áldozatul estek. Később II. Rákóczy Ferencz, ki buzgó katolikus létére a protestánsok szerzett jogait mindenütt nemcsak tiszteletben tartotta, de érvényre is emelte. ismét visszaadta a collegiumot építőinek, de a szathmári béke után megint az előbbi állapot állott be s a protestáns és jezsuita iskolák így deposedál-

* Molnár A.: id. m. 336. l.

** Molnár A.: id. m. 343. l.

ták egymást váltakozva, kölcsönösen, miközben a vesztes fél bujdosni volt kénytelen, a minek keserveit élénk színekkel festette le 1714-ben Mathæidesz Sámuel igazgató e vallomásában: «A szabad ég alatt, hol fejemet sem volt hol lehajtanom, csikorgó télen és forró nyáron, egyik szállásról a másikra úzelve, kertekben, utóbb sátrak alatt, nyomozásoknak, vádaknak kitéve, ezer egyéb kellemetlenség közt viseltem hivatalomat.»¹ Még az üldözések megszűntével is a protestánsok iskolája mindenféle ideiglenes helyiségekben működött egész 1784-ig, a mikor végre — József császár idejében, — sikerült az általok épített collegiumot árverésen megvenniök s így oda újra behelyezkedniök.

A megpróbáltatások e nehéz idejében is a rectori tisztet több kiváló s úgy pædagogiailag, mint irodalmilag érdemesült férfiú vitte. Így Ladiver Illés, a jeles pædagogus és bölcész, ki az aristotelesi metaphysika kézi könyvén kívül számos egyéb munkát is írt, melyek részint Bártfán, részint az akkor már szintén virágzó nyomdával bíró Lőcsén és Kassán jelentek meg; így a nagynevű Rezik János, a ki a Rákóczytól visszaállított collegium első igazgatója volt s előzőleg hosszú időt töltvén a poroszországi Thornban, a Sturm János hívei között, az ő tanrendszerét ültette át Eperjesre; munkái közül legáltalánosabb érdekűek csak kéziratban levő Gymnasiologiája, mely a magyarországi ág. evangélikus iskolák azon kori s megelőző állapotaira nézve a legkimerítőbb, sőt majdnem egyetlen forrásmunka, s a «Laniena Eperjesiensis» (az eperjesi mészárlás) cím alatt összefoglalt leírása a Caraffa-féle vértörvényszék működésének.² Irodalmi neve volt Fábry Gergely rectorinak is, ki szintén császárilag megkoronázott poëta laureatus, sok költemény és dal s néhány iskolaügyi és nyelvészeti dolgozat szerzője volt.³

Az eperjesi collegium viszontagságos korszaka végén az evangélikusok egyik legtekintélyesebb iskolája volt, teljes humanistikai tanfolyammal, philosophiával, theológiával és természetjoggal s a 200-at meghaladó tanulói létszámmal, a melyet akkor ez iskolák közül csak a késmárki lyceum haladott túl a felvidéken, de ezt is túl volt szárnyalandó Eperjes később, a XIX. század folyamában.

¹ Vandrák A.: id. m. 16. l.

² Magasin für Geschichte, Statistik u. Staatsrecht d. österreichischen Monarchie, 1808.

³ Hörk: id. m. III. köt. 341. l.

Ezt az intézetet — úgy mint az evangélikusokét általán — az jellemezte a jezsuitákéval szemben, hogy benne nagyobb tért engedtek a modern tanulmányoknak, különösen a földrajznak, történelemnek és számtannak,² sőt Bayer János már XVII. század második felében tanításában annyira elmélyedett a természetrajz részleteibe, hogy — Rezik szerint — a szülők zugolódni kezdtek miatta.

Az előadottakból kiviláglott már az is, hogy a Jézus-társaság Eperjesen egész a szathmári béke idejéig csak a protestáns gymnasiummal váltakozva tudta iskoláját működésnek indítani; a vége az lett, hogy megmaradt mindkettő; a jezsuitáknak 1716-ban már nemcsak kifejlett teljes gymnasiumuk, de convictusuk is volt, mely utóbbi azonban később megszűnt, s mikor a rendet XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta, gymnasiumát a minoriták vették át, de csak rövid időre, mert a kormány 1789-ben megszüntette e tanintézetet s a városnak sok utánjárásába került a katolikus gymnasium újbóli megnyitásának kieszközlése.¹

Míg az ágostai evangélikusoknak felvidéki anyaiskolájává, — mely hitközségeiket lelkészekkel, népiskoláikat tanítókkal látta el s középiskoláiknak is irányt adott, — hova-tovább az eperjesi intézet fejlődött ki s e mellett még késmárki és lőcsei lyceumaik vittek nagyobb szerepet: az evang. reformátusok főiskolája a felvidéken a *sárospataki* lett, nevezetes úgy az ifjuság művelése, mint a tudományos irodalom gyarapítása terén s még különösen az által is, hogy történetéhez a XVII. század legnagyobb pädagogusának neve s működése fűződik.

Ezt az intézetet 1531-ben Perényi Péter alapította, egyik elsője azoknak a magyar főuraknak, a kik a reformatiót nemcsak elfogadták, de buzgón terjesztették is. Patakon egyébiránt már a reformatiót megelőzőleg az Augustinus-barátoknak is volt virágzó iskolájuk.² Perényi után Patak iskolájával együtt a Dobókra, majd meg a Lorántfiakra szállt és Lorántfi Mihály egyik leánya, Zsuzsanna, Rákóczy György neje révén a Rákóczyakra. Már a XVI. században tanították itt a hittudományt, a szentírás magyarázatát, a latin, görög és zsidó nyelvtant, a latin és görög remekírókat, a dialektikát, rhetorikát és a többi «szabad művészeteket».³ Az in-

¹ Fináczy: id. m. 196. 206. l. Hörk: id. m. I. köt. 69.

² Ruby József: Az eperjesi kir. kath. főgymnasium története 1673—1890; 69—82. l.

³ Fraknói: id. m. 33. l.

tézet convictussal is össze volt kötve, melyben a diákság érdekes, autonom szervezettel bírt s melyben — úgy mint a legtöbb akkori iskolában — a latin nyelv akkori gyakorlata érdekében a magyar nyelv használata tiltva volt, a mivel szemben azonban viszont kiemelendő, hogy tanárai már a XVI. században írtak magyar könyveket, mint Balsarati Vitus János, kitől theologiai és orvostani munkák maradtak fenn.¹

Már I. Rákóczy György fejedelem a XVII. század elején arra törekedett, hogy a második neje kezével birtokába jutott intézetet ugyanolyan fényre és tekintélyre emelje, mint a minőnek a gyulafehérvári örvendett, s a Bethlen-collegiummal szemben állítson egy Rákóczy-collegiumot.² Még többet tett azonban, özvegye Lorántfi Zsuzsanna, ki férje halála után egészen elhagyta Erdélyt s Patakra jött lakni, hol fiai benn az intézetben nevelkedtek, s a collegiumot úgy gondozta, «mint édes anya magzatát és dajka az ő kicsinydedit és igyekezett nevelni az ifjúságot Istennek és a szegény hazánkknak a szolgálatjára.»³

A hollandi és angol egyetemről puritán vallási nézetekkel haza tért Tolnai Dáli János rector, és saját fia Rákóczy Zsigmond tanácsára hívta be 1650-ben Rákóczy özvegye Lengyelországból a morva származású Komenski Amos Jánost, ki humanista nevén mint Comenius ismeretes a tudományok s különösen a neveléstan történetében.

Négy évi magyarországi időzése alatt Comenius meg nem valósíthatta azokat az eszméit és terveit, melyeket maga elé tűzött; a «pansophikai iskola» szervezése töredékes kísérlet maradt, őt magát elkedvetlenítették a nehézségek, melyekbe ütközött, hitelvi félreértések és gyűlölködések, melyekkel találkozott,⁴ de azért mégis nemcsak itteni működésének ténye s az a körülmény, hogy egyik legelterjedtebb és legnagyobb hatású művét, az «Orbis Pictus»-t itt írta, teszik Comenius sárospataki tartózkodását emlékezetessé az «ars artium», a pädagogia magyarországi fejlődésének történetében, hanem emlékezetes és fontos volt az a hatás által is, melyet szelleme és iránya a sárospataki anyaiskolára s közvetve sok egyéb tanintézetre és tudományos életünkre általán gyakorolt.

¹ Ugyanott 375. s köv. l.

² Molnár A.: id. m. 405. l.

³ Felméri Lajos cikke a Beöthy-féle irod. tört. I. kötet 291. l.

⁴ Berecz Gyula: Comenius Amos János élete és működése 34, 39. l.

Comenius idejövetele után van legelőször nyoma a történet és földrajz tanításának; valószínűleg e célra hozatta meg Rákóczy Zsigmond az iskola számára nagy költséggel Amsterdamból Mercator atlaszát, s bizonynyal a nagy tudós buzdítására gyarapította Rákóczy az intézet könyvtárát annyira, hogy az a XVII. században Magyarország és Erdély legbecsesebb könyvgyűjteményének volt elismerve.* A Comenius idejére esik Sárospatakon a nyomda fölállítása; az iskolai erkölcsre vonatkozó szabályai (Præcepta morum) soká maradtak hazánkban érvényben s az ő tankönyveit, a «Janua linguarum»-ot s az «Orbis Pictus»-t az egész XVIII. századon keresztül mindkét protestáns felekezet több tanintézetében használták.

Tudományos rendszerének, pædagogiai hitvallásának igen sok becses része azonban az ő távoztával bizony veszendőbe ment ránk nézve s évszázadokra volt szükség, míg azok nálunk úgy, mint a külföldön is a nevelés-oktatás elméletében és gyakorlatában érvényesülhettek. Az anyanyelv méltatása a latin mellett, a nyelvtanításnak reál ismeretek közlésére való felhasználása, a gyermekek oktatása a nép szélesebb rétegeiben, vagyis a tulajdonképeni népiskola létesítése, a leányok iskoláztatása, az ismeretközlésnek a szemleltetésből való kiindulása, a természet megismertetésére való törekvés, a kézügyességi oktatás fölkarolása, az iskolának higiénikus berendezése s a testi nevelés gondozása: mindezek az irányelvei a modern pædagiának, melyeket — bár még a scholastikusokra emlékeztető dogmatizmussal — már Comenius hirdetett s a melyek kevés változtatással áthatották később a Rousseau és még később a Pestalozzi neveléstani rendszerét is,** mindezek kérés kívül elhangzottak, sőt kísérletszerűen talán a gyakorlatba is átmentek itt, a mi felvidékünkön már a XVII. század közepén, a nélkül, hogy tényleges megvalósításukkal az ország többi részeit vagy a külföldöt megelőzni képesek lettünk volna.

És még ha csak mint egy átvonuló tüneményt tekintjük is Comeniust nemzeti műveltségünk fejlődésének terén, kétségtelenül a legérdekesebb tünemények egyike, melyekkel történetünkben találkozunk. Korát túlszárnyaló szelleme, nagy tudománya, hosszú életének viszontagságai között mindvégig megőrzött fiatalos lelkesedése az előtte lebegő ideálokért őt valóban alkalmassá tették a

* Molnár A.: id. m. 410. l.

** Pechány Adolf: Comenius, Rousseau és Pestalozzi, 9. l.

tudomány apostolának szerepére. Lényének sajátosságos ellenmondásait pedig bizvást irhatjuk vajdó kora és élete hányattatásainak rovására. Így némileg megmagyarázhatjuk azt, hogy ő, a Kopernicus és Bacon követője, a Galilei és Kepler kortársa, a ki mint pädagogus azt hirdette; «miért nem ütjük fel a holt könyvek helyett a természet élő könyvét?» mégis mélyen el volt merülve a középkor mystikus hagyományaiba, s ép úgy hitt Drabik barátja jövendőléseiben, mint a chiliasmusban, vagyis Krisztus ezer éves földi országlásának apocalipsisi jóslatában; hogy ő, ki az anyanyelvi oktatás fontosságának fölismerésével mondhatni megindítója volt a nemzeti iskola eszméjének, nemcsak vándorélete munkájával, de mindenben egyetemességre törekvő tanrendszerével s általános testvériesülésre irányuló vallási felfogásával is tulajdonképen kosmopolitikus világnézet szolgálatában állott.¹

Comenius távozása után csakhamar szomorú napok virradtak a pataki iskolára. Felosztatása, bujdosása, visszatelepedése Patakra, megostromoltatása s létért való nehéz, de végre is győztes küzdelmének minden mozzanata legérdekesebb fejezeteit tölti meg annak a szép könyvnek, melyet hazánk közoktatásának történetéről a korán elhunyt Molnár Aladár írt.²

Ez idő alatt is fényt vet az intézetre nem csak szívós ellenállása, de némely tanárának kimagasló működése is, mint például a Pósa házy Jánosé, kit theologiai vitairatai tettek nevezetessé, úgyszintén a különben nyugtalan és békétlen természetű ifj. Tsétsi Jánosé, ki bámulatos sokoldalúsággal elhanyagolt vagy sohasem tanított ismeretágakat élesztett föl, s tanított és művelt irodalmilag is új szellemben, így mathesist és természettant, Magyarország földrajzát, államisméjét, egyetemes és magyar történetet, Cartesius-féle bölcsészetet, természeti theologiát, a héber szent könyvek magyarázatát, sőt római régiségeket is.³ Patak tényleg a XVIII. században oly académiái jellegű intézetnek volt tekinthető, mely egy kis egyetemet pótolta.⁴ 1765/6-ban ebben az iskolában 400 studiosus tanult, közülök 320 togátus, vagyis papi vagy tanítói pályára ké-

¹ Dezső Lajos: Comenius Á. J. emlékezete (Magy. Päd. 1892. ápr.) 139. s köv. l.

² Id. m. 431—448. l.

³ Molnár A.: id. m. 450. l.

⁴ Felméri id. czikke (Beöthy irod. tört.) 292. l.

szülő s csak 80 publikus.* Ha e szerint Patak főjelentőségét a protestáns ecclesiák és iskolák vezetőinek nevelésében találjuk is, kétségtelen, hogy ennek az intézetnek szintén nagy része volt a XVIII. század végén bekövetkezett nemzeti újraébredés előkészítésében; eléggé igazolja ezt az a tény, hogy a magyar irodalom új korszakát megindított testőrök: Bessenyei, Czirjék, Barsai, Báróczi, Naláczi és Baranyi Patakon, Debreczenben és Nagy-Enyeden tanultak s épen Bessenyei György kegyeletes melegséggel emlékezett meg mindig a pataki collegiumról.

(Vége köv.)

A LATIN NYELVBELI ACTIÓK KÉRDÉSE.

Veritas laborat nimis saepe, exstinguitur nunquam.

A Magyar Pædagogia jun.—juliusi kettős füzetében egy 25 lapos értekezés jelent meg «Actio és syntaxis» czímen, melynek czélja az actiók tanát a gyakorlat terére átjárszani (mellesleg szóiva: én már Temesvárt megtettem) s másokat is rákényszeríteni, hogy az írók használata alapján higgyenek az actiókban, a melyeket sikerült az értekezés írójának fölfedeznie, érvényöket pedig Sókratés módjára, elmebábászattal napvilágra hoznia. Szükségesek érezték Molnár István a példák terére való átlépést főleg azért, mivel szerinte se Gyomlay, se Kőrösi nem méltányolták az írók nyújtotta, világos adatokat, hanem pusztán az elmélet, a tudományos disputa mezején kalandoztak; ép azért az ő rengeteg tudományos készülségek — úgymond — nem is győzhetett meg senkit e hazában állításaik és felfogásuk igaz voltáról. Ennek a szomorú tapasztalatnak természetes folyománya az ő elszánt föllépése az actiók mellett; mint-hogy teljesen meg van győződve arról, hogy Cornelius Nepos könyvéből a Miltiades czímű életrajznak nem egészen nyolcz fejezete, valamint a Milo-féle cicerói beszédnek nem egészen három fejezetéből innen-onnan kikapkodott néhány példa elégséges lesz a latin nyelvbeli actiók igazolására, a melyeknek tanítása nélkül szerinte a latin igealakok sem meg nem érthetők, sem meg nem értethetők; úgyannyira, hogy a latin nyelv tanítóinak és egy kétezer éves szaktárgynak becsületét félti, ha nem az actiók mellett dönt a közvélemény, s ha valahára már le nem csillapodik az egyre tüzesebb alakot öltő vita, a melynek csak philologiai tanításunk adja meg az árát, mert előbb-utóbb leszorúl arról a tisztos polczról, a mely a realisták szerint már úgy sem illeti meg.

* Fináczy: id. m. 215. l.